OMMAVIY MADANIYAT SHAROITIDA YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Maxtumova Ulbo'lsin Botir qizi
Farg'ona davlat universiteti magistri
ORCID ID: 0009-0003-6763-8965

Annotatsiya: Maqolada globallashuv va raqamli axborotlashuv sharoitida kuchayayotgan «ommaviy madaniyat»ning yoshlar ongiga ta'siri tahlil qilinadi. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalari tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va ularni rivojlantirishning pedagogik tamoyillari, shartlari hamda metodlari asoslab beriladi. Ommaviy madaniyatga qarshi faqat taqiq va tanqid bilan emas, balki yoshlarda tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va qadriyatlarga tayangan mustaqil axloqiy tanlov qobiliyatini shakllantirish orqali kurashish samaraliroq ekani ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: ommaviy madaniyat, ma'naviy-axloqiy kompetensiya, yoshlar, pedagogik asoslar, media savodxonlik, milliy qadriyatlar, tarbiya.

Аннотация: В статье анализируется влияние «массовой культуры» на сознание молодёжи в условиях глобализации и цифровизации. Раскрываются понятие духовно-нравственных компетенций, их структура, а также педагогические принципы, условия и методы их развития. Обосновывается, что формирование критического мышления, медиаграмотности и способности к самостоятельному нравственному выбору эффективнее запретительных мер.

Ключевые слова: массовая культура, духовно-нравственные компетенции, молодёжь, педагогические основы, медиаграмотность, национальные ценности, воспитание.

Annotation: The article analyzes the influence of «mass culture» on young people in the context of globalization and digitalization. It substantiates the concept, structure and pedagogical principles, conditions and methods of developing young people's spiritual and moral competencies. It argues that fostering critical thinking, media literacy and the ability to make independent value-based moral choices is more effective than prohibition alone.

Keywords: mass culture, spiritual and moral competence, youth, pedagogical foundations, media literacy, national values, upbringing.

KIRISH

Bugungi kunda axborot oqimi shiddat bilan o'sib, internet, ijtimoiy tarmoqlar, kino, musiqa va reklama orqali tarqalayotgan ommaviy madaniyat namunalari yosh avlodning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ommaviy madaniyat ko'pincha oson iste'mol qilinadigan, sodda, tezkor va ko'ngilochar mahsulotlar orqali ommani o'ziga jalb etadi, biroq ayni paytda iste'molchilik kayfiyatini kuchaytirib, chuqur fikrlash, milliy o'zlikni anglash va mas'uliyat tuyg'usini susaytirishi mumkin.

O'zbekistonda yoshlar tarbiyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonun, shuningdek «Yangi O'zbekiston strategiyasi»da ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol, mustaqil fikrlaydigan avlodni tarbiyalash vazifasi alohida qayd etilgan. Shu bois ommaviy madaniyatning salbiy ta'sirini kamaytirish va yoshlarda ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning pedagogik asoslarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqotning maqsadi – ommaviy madaniyat sharoitida yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini aniqlash va ularni amalga oshirishning shart-sharoitlarini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

«Ommaviy madaniyat» tushunchasi XX asrda G'arb falsafasi va sotsiologiyasida keng muhokama qilingan. X. Ortega-i-Gasset «ommaviy odam» hodisasini madaniy me'yorlarning susayishi bilan bog'lasa, T. Adorno va M. Xorkxaymer madaniyatning sanoatlashuvi, ya'ni madaniy mahsulotning standartlashtirilgan tovarga aylanishini tanqid qilgan. O'zbek olimlari, jumladan S. Ibrohimov ommaviy madaniyatning falsafiy, siyosiy va madaniy ildizlari hamda yoshlar tarbiyasiga tahdidini tahlil qilgan. I. Karimov esa yuksak ma'naviyatni jamiyatni har qanday tahdidga qarshi turish qobiliyatini beruvchi kuch sifatida ta'riflagan.

Pedagogik nuqtayi nazardan axloqiy tarbiya masalalari T. Likona, A. Bandura kabi tadqiqotchilar asarlarida xarakter tarbiyasi va ijtimoiy o'rganish nazariyalari doirasida yoritilgan. Bandura nazariyasiga ko'ra, shaxs xulq-atvor namunalarini kuzatish orqali o'zlashtiradi, bu esa ommaviy axborot vositalaridagi obrazlarning yoshlar uchun qanchalik muhim «namuna» bo'lishini tushuntiradi.

Tadqiqotda tahlil va sintez, qiyosiy-solishtirma tahlil, tizimli yondashuv hamda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy o'rganish metodlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Ma'naviy-axloqiy kompetensiya tushunchasi va tarkibi

Ma'naviy-axloqiy kompetensiya – shaxsning axloqiy bilimlarga tayangan holda murakkab hayotiy vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilish, o'z xulqini baholash va mas'uliyatni his etish qobiliyatidir. Uning tarkibini quyidagi to'rt komponent tashkil etadi:

- **Bilimiy (kognitiv) komponent** – milliy va umuminsoniy qadriyatlar, axloq me'yorlari haqidagi bilimlar;
- **Hissiy-qadriyatli komponent** – vatanparvarlik, or-nomus, hayo, empatiya kabi tuyg'ular va qadriyatlarga munosabat;
- **Xulqiy-faoliyatli komponent** – axloqiy me'yorlarni kundalik xulqda, muloqotda, raqamli muhitda amalda qo'llash;
- **Tanqidiy-refleksiv komponent** – axborotni tahlil qilish, manipulyatsiyani aniqlash va o'z xatti-harakatini baholash.

Ommaviy madaniyat sharoitida ayniqsa oxirgi komponentning ahamiyati ortadi, chunki yoshlar kundalik hayotda juda ko'p, ko'pincha bir-biriga zid axborotga duch keladi.

2. Ommaviy madaniyatning ta'sir mexanizmlari

Ommaviy madaniyat yoshlarga asosan quyidagi yo'llar bilan ta'sir qiladi: (1) takrorlanuvchi obrazlar orqali xulq namunalarini «normallashtirish»; (2) iste'molchilik va tashqi muvaffaqiyatni asosiy qadriyat sifatida ko'rsatish; (3) tezkor, yuzaki kontent orqali chuqur fikrlash va kitobxonlik ko'nikmasini susaytirish; (4) milliy an'ana va qadriyatlarni «eskirgan» deb ko'rsatish. Shu bilan birga, ommaviy madaniyatning barcha ko'rinishlarini yagona salbiy hodisa sifatida baholash ham to'g'ri emas: raqamli muhit bilimga kirish, ijodiy o'zini namoyon etish va muloqot uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shu sababli pedagogik vazifa – «himoya qilish» emas, balki yoshlarni mustaqil tanlov qila oladigan qilib tayyorlashdir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. Pedagogik tamoyillar

Yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda quyidagi tamoyillarga tayanish maqsadga muvofiq:

1. **Milliy qadriyatlarga tayanish tamoyili** – tarbiya mazmunini xalqimizning tarixiy merosi, ma'naviy qadriyatlari va ma'rifatparvar bobolarimiz (jumladan, jadidlar) merosi bilan boyitish.
2. **Shaxsga yo'naltirilganlik tamoyili** – yoshlarning yoshi, qiziqishi va ijtimoiy tajribasini hisobga olish.
3. **Faoliyat yondashuvi tamoyili** – axloqiy me'yorlarni gapirib emas, amaliy faoliyat, loyiha va ijtimoiy ishtirok orqali o'zlashtirish.
4. **Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish tamoyili** – tayyor xulosa berish o'rniga tahlil qilishga o'rgatish.
5. **Integrativlik tamoyili** – ta'lim, oila, mahalla va ommaviy axborot vositalari hamkorligini ta'minlash.
6. **Shaxsiy namuna tamoyili** – pedagog va ota-onaning o'z xulqi bilan namuna bo'lishi.

4. Pedagogik shartlar

Kompetensiyalarni samarali rivojlantirish uchun quyidagi shartlar zarur: ta'lim mazmuniga media savodxonlik va axborot madaniyati elementlarini kiritish; o'qituvchilarning raqamli va tarbiyaviy kompetensiyasini oshirish; oila va ta'lim muassasasi hamkorligini kuchaytirish; yoshlar uchun foydali, qiziqarli milliy kontent (kino, musiqa, ijtimoiy tarmoq materiallari, kitob) yaratish va ommalashtirish; yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish (to'garak, klub, ko'ngillilik harakati).

5. Metod va shakllar

Amaliyotda quyidagi metodlar yaxshi natija berishi mumkin: keys-stadi (axloqiy tanlov talab qiladigan real vaziyatlar tahlili); munozara va debat (ommaviy madaniyat namunalarini birgalikda muhokama qilish); media tahlil mashg'ulotlari (reklama, video va ijtimoiy tarmoq kontentidagi yashirin ma'nolarni aniqlash); loyiha ishlari (talabalar o'zlari ijobiy kontent tayyorlashi); trening va rolli o'yinlar (empatiya, mas'uliyat, muloqot madaniyatini shakllantirish); mentorlik (tajribali, obro'li shaxslar bilan uchrashuvlar).

6. Samaradorlik mezonlari

Kompetensiyalar rivojlanganligini baholashda quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin: qadriyatlar haqidagi bilimlar darajasi; axborotga tanqidiy munosabat va manipulyatsiyani aniqlash qobiliyati; murakkab vaziyatda axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmasi; ijtimoiy faollik va mas'uliyat; raqamli muhitdagi xulq madaniyati. Baholash anketa, kuzatuv, portfolio va vaziyatli topshiriqlar yordamida o'tkazilishi mumkin.

XULOSA

Ommaviy madaniyat bugungi yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylangan va uning ta'sirini butunlay to'xtatish imkonsiz. Shu sababli tarbiyaviy ishning asosiy yo'nalishi yoshlarda mustahkam ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat bo'lishi kerak. Buning uchun milliy qadriyatlarga tayanish, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatli yondashuv, tanqidiy fikrlash hamda media savodxonlikni rivojlantirish, oila–ta'lim muassasasi–mahalla hamkorligini ta'minlash zarur. Ko'rib chiqilgan pedagogik asoslar yoshlarni yot g'oyalar ta'siridan himoya qilish bilan birga, ularni mustaqil, mas'uliyatli va vatanparvar shaxs sifatida kamol toptirishga xizmat qiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonuni. 2016 yil 14 sentyabr, O'RQ-406-son.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Ibrohimov S. «Ommaviy madaniyat» tushunchasi va uning yoshlar tarbiyasiga tahdidi // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – Toshkent, 2023. – B. 102–109.
5. Ortega-i-Gasset X. Ommaviy odamlarning isyoni (La rebelión de las masas). – 1930.
6. Adorno T., Horkheimer M. Dialectic of Enlightenment. – 1947.
7. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977.
8. Lickona T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. – New York: Bantam Books, 1991.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.